

Choli Daróczi József:

S Z O K Á S A I N K

Nevelési szokások a cigány családban

A cigány kultúra eredete

Az európai cigányság a több évezredes Indus-völgyi kultúra; az emberiség egyik legrégebbi kultúrájával rendelkező nép, a preárja indiai kultúra egyenes ági örököse. Az ókori India Európába „tévedt” képviselője.

Az évezredes kitesztettség, az üldöztetések, a mindenkori európai társadalmakon kívüliség, a bujdosások, az egyik napról a másikra élés örökösége megtette romboló hatását.

A földjéről elűzött nép a hosszú bujdosások eredményeként, vissza sűjedt az őserdei vándorló törzsek közzé. A különböző csoportközi, ártásított társadalmi hatások, az állandó alkalmazkodások a különböző népek és népcsoportok igényei-, és elvárásaihoz odavezetett, hogy eredeti, ősi kultúrájának egy részét elvesztette, illetve a mindenkori külső igényekhez igazította. Ennek során elvesztette írásbeliségét, annak lehetőségét, feltételét, hogy kultúráját: történelmét, vallását, társadalmi-közösségi szokásrendszerét, irodalmi, művészeti alkotásait generációk hosszú során át, napjainkig; Európáig megőrizhesse.

A cigányság Európában érkezésekor múltjának már csak a szójhagyomány útján megtartható és megtartott kulturális elemekre emlékezett. Történelmét, múltját, hagyományait és hajdani életmódját már csak meséiben, népköltészetében lehet megtalálni.

A magyarországi cigányság döntő többsége kistelepüléseken, falvakban él. Általános tevékenységi formáik, az ún. házkörűli munkák, a település nemcigány lakosságának igénye és szükségletei szerinti napszámos, kertművelő igényeinek kielégítése. Tehát, egyfajta szolgáltató tevékenységet végeznek.

Az utóbbi 50-70 év során a hagyományos cigány foglalkozási formák és mesterségek – a kapitalista és szocialista ipar térhódítása okán – elsorvadtak. Kivéve egyes kereskedelemmel kapcsolatba hozható foglalkozási formát. – illegális virág-, zöldség-, használtruha és hamis ékszerekkel való kereskedelem (gagyizás).

A cigány közösségek mesterséges megszüntetésével (1961. Évi MSZMP. Határozata) párhuzamosan, nem csak a nyelvi szocializáció változott meg, de a családi-közösségi nevelési szokások is.

A cigány közösség, a cigány család nyelvi nevelési szokása és a gyermek, nyelvi szocializálása jó példa arra, hogy hogyan, mit és mire neveli gyermekét a cigány család.

A cigány gyermek, nyelvi viszonyai, beszéde, a beszéd tartalma és szerkezete a saját közösségének mindennapi életét tükrözi. Azt a világot, amelynek mindennapjai, az élete nagyon kemény, és ennek okán nagyon célirányos, a cél irányában megszervezett. Mert az kell, hogy legyen, még akkor is az, ha maguk a közösség, a család tagjai ennek a tudatnak abszolút hiányában vannak.

Többek között ezért okoz gondot és problémát az iskolai munka során a pedagógus és a cigány tanuló kapcsolata. Mindkét fél egy másik dimenzióban mozog. A pedagógus még gyermeknek és gyermekként kezeli a cigány fiataalt, a cigány fiataalt (erre a korára) felnőttnek nevelte a családja, a közössége. Mégpedig kemény felnőttnek, olyannak, aki meg tudja magát védeni, ha kell. Ugyanis 12-13 éves korára már meg kell állnia a saját lábán. Tehát más dolgok, már kérdések érdeklik, foglalkoztatják a cigány fiataalt, mint kortárs nem cigány társát. Ez a két szemlélet: magyar pedagógus és cigány fiatal, elsiklik egymás mellett. Pedagógus és cigány nem érti egymást. Mindketten másról beszélnek, mert másra vannak szocializálva.

Ennek a helyzetnek egyik oka, hogy:

A cigány fiatal több családban nő fel, úgynevezett közösségi nevelésben részesül. Attól a perctől kezdve, hogy saját lábán el tudja hagyni a családi fészket, el is hagyja azt. Egyik házból a másikba totyog, egyik családtól a másikhoz vándorol, és minden házban, minden családban „saját” gyermekként fogadják és kezelik. Minden család a maga elképzelései (és igényei) szerint kezeli a gyereket. Minden család „hozzá” ad a maga elképzeléseiből egy keveset a gyermek fejlődéséhez. Ez azt jelenti, hogy inkább a közösség, mint a szűken vett saját családja igényei szerint nő fel, szocializálódik a gyerek. Ebben a környezetben egyrészt nagyon védett lesz a gyermek, másrészt pedig hamar és gyorsan felnőtté válik, hiszen a közösség arra inspirálja, hogy saját maga gondoskodjék önmagáról, a lehetőségekhez képest minél korábban. Testi és szellemi fejlődése ütemében egyre inkább kortárs rokonaihoz csapódik, velük együtt gondoskodik saját maga igényeinek kielégítéséről. Ennek a fejlődési szakasznak legszembetűnőbb jellegzetessége a „bandaszellem.”

Az iskolás kor elejére ez a szellem, ez a gondolkodásmód jellemzi a cigány fiatalot; a banda-, a közösségi szellem, amely minden esetben közelebb áll a felnőtt, mint a gyermek magatartáshoz, viselkedésformához. Felnőtt mintákat követ, felnőtt alüroket vesz fel, felelősségérzete nincs, erejét, és egyben mentségét is a közösségben, jelen esetben a bandában találja meg.

Gyakorlatilag az iskolába kerülő cigány gyermeket „újra” gyermekké kellene nevelni.

Tehát a cigány gyermek gondozásában, nevelésében (nyelvi nevelésében is) több család és több személy, sőt több generáció és több nembeli személy is részt vesz. Általában az apa és az anya le- és felmenő rokonai, a gyermek nagyobb testvérei. Gyakori eset, hogy az oldalági, távolabbi rokonok is. A kisgyermek ápolása, gondozása – és ebben a relációban nevelése – az idősebb testvér feladata. Ő eteti, fürdeti, dajkálja, vagy hátára kötve cipeli.

A nyelvi nevelés, a kommunikáció ebben a korban, és még sokáig sem a szülők, sem a testvérek, sem a rokonok szempontjából nem „partnerségi viszonyon” alapuló feladat és nem nevelési színtere a cigány családnak, hiszen nem tekintik a kisgyermeket társas lénynek.

„Nem partnere az embernek a gyermek.”

Ebben a korban (kisgyermekkor) a gyermek csak tárgya a családi kapcsolatoknak. A beszélni még nem tudó gyermekhez nem lehet „értelmes” személyként szólni, „hiszen úgy sem érti meg, és pláne úgy sem tud válaszolni. Ha pedig így van, akkor nem számít, minek tekintjük a kisgyermeket. Gügyögnek, babusgatják, gyakran énekelnek is a gyermeknek. Gyakran a felnőttek világából kölcsönöznek párbeszéd-szituációkat, amit a kisgyermeknek elmondanak, mintegy „felkészítve” őt leendő életére, feladataira.

A cigány család és a cigány közösség egészen kicsi korától azokra a szerepekre készíti fel a gyermeket, amik majd felnőttként várnak rá. Egy vizsgálat során nagyon szemléletesen írta meg az erre vonatkozó tapasztalatait Réger Zita, amelyeket egy a cigány nyelv vizsgálata során gyűjtött Gyöngyösön. Déneske, aki két hónapos és anyja karjában ringatózik, aki szépen, szabatosan magyar nyelven beszél kisfiához:

„Déneském, mi leszel, ha nagy leszel? Elmész a vásárra, ha nagy leszel? Ugye mész majd? Természetesen az anya maga válaszol önmagának csecsemője helyett, szabályos párbeszéd-szerepgyakorlás folyik anya és gyermeke között:

„És mit csinálsz a vásárban? „Eladom a csikókat!” „Eladod a csikókat?”

„Eladom és veszek helyettük egy lovat, meg szekeret!” „És kinek adod a pénzt,

Déneském?” „Haza hozom apámnak meg anyámnak!”

Így megy ez az idők végezetéig. Ebben a szituációban tapasztalhatjuk egyrészt, hogy anya és gyermeke között rendkívül bensőséges a kapcsolat, másrészt tapasztalhatjuk, hogy szerepre nevel a cigány szülő: tudnod kell a helyed, minden vonatkozásban. Tudnod kell, hogy hogyan viselkedj. Tudnod kell, hogy mi vár rád.

A cigány gyermek tehát a családot vagy a közösséget érintő kérdések megvitatásakor nem

passzív tagja a csoportnak. A családot vagy a közösséget érintő, még főben járó döntések esetében is joga van a döntéshozatalban tevőlegesen részt venni, beleszólni. Mégpedig az „én rólam (is) van szó” ugyan nem kimondott, de a család, a közösség minden tagja által jól ismert „törvény” jogán. Minél idősebb, minél „nagyobb” a gyerek, annál nagyobb súllyal érvényesül a beleszólási jog. Így „tanul bele” a felnőtt közösségbe.

A serdülőkorú cigány fiatal helye saját közösségében

A cigány család és a cigány közösség (is) hierarchikus felépítésű. A közösségen belül az emberek egymás közötti kapcsolata többsíkú, több kapcsolódási viszony mentén rangsorolt.

a./ A származási rang szerinti különbségek, ahol a „törzs” a közösség statusa határozza meg a kapcsolatokat.

b./ A közösségben elfoglalt hely szerinti különbség. A „törzsfő”, a vajda, a cigánybíró, a szószóló, a kisebbségi önkormányzat vezetője, stb., aki a legjobban tud beszélni akár anyanyelvén, akár az „idegen” nyelven, az már önmagában is rangot-jelent. Rangot jelent(het) az is, ha valaki jól meg tudja értetni magát nem cigány környezetével. Gyakran lehetünk szem és fültanúi még ma is, hogy idősebb emberek segítségül hívnak egy fiatalabb cigányt: „Gyere már te fiú, te lány, mond meg az úrnak/a nagyságának, hogy.” Azaz, az idős cigány értéként kezeli a fiatalabb nyelvtudását. Ez az érték nem biztos, hogy más esetben is érvényes, sőt.

c./ Rangot, tiszteletet követelő rangot, a magasabb rangbeli kategóriába tartozást jelent az idős, a „bölc” ember, nemre való tekintet nélkül. Ez a rang azonban viszonylagos. Attól függő, hogy milyen, melyik közösségben, környezetben jelentkezik. Ha egy cigány közösségben jelen van egy „bölc” idős férfi is, akkor a szintén jelen levő bölc idős asszonynak csökken, vagy egyáltalán nem játszik szerepet.

A viszonylagosság azt jelenti, hogy a jelenlevőkhöz képest alacsonyabb vagy magasabb a rangja egy-egy személynek. A rang jogokat, előjogokat jelent. Megszabja az alacsonyabb rangú személy (ek)nek viszonyát és viselkedését, beszédstílusát, magatartását a magasabb rangú személy társaságában.

A vagyoni különbségen alapuló rang sokkal inkább csak a kívül állók, más cigány közösség tagja előtt jelent rangot.

A régi cigány közösségekben – minthogy nem lévén ingatlanuk a cigányoknak – vagyoni rangjukat általában külsőségekben jelenítették meg. Nemes fémek: arany és ezüst ékszerek, díszítő elemek: gombok, poharak, kelyhek, ivókupák, vajdabotok jelentették. A családhoz tartozó nők homlokát, karját, nyakát nemes fémből, arany pénzekből készült, készített „kösöntyük” díszítették. A férfiak is „magukon viselték” e rang jelvényeit, általában hatalmas gyűrűk, vastag nyak- és óraláncok formájában.

Az is igaz, hogy a „törzsfői”-, az életkori-, és az anyagi rang birtoklása gyakran egybe esett. Az ilyen rang és status emelte a személy és családja tekintélyét a közösségen belül és kívül. Érdekes, hogy a közösségi életben a jó beszédű, a jól beszélő cigány ember (kizárólagosan férfi) tekintélye, a közösségen belül annál nagyobb, minél körülményesebben, minél rejtélyesebben fejezte ki, fejezi ki magát. A körülményesség-rejtélyesség természetesen a kívülálló szemszögéből körülményes. A közösségen belüli személyek, akik tagjai valamelyik cigány közösségnek értik, megértik e szimbolikus beszéd jelentését és szerepét is.

A valóban jól beszélő cigányok, akik tekintélyt szereztek maguknak, beszéde tartalmi és szerkezeti szempontból egyaránt filozofikus jelentésű, előadásuk szimbólumok halmazából állt- és áll össze. „Előadásuk” során rengeteg hasonlatot alkalmaznak, használnak. Az élettelen dolgokat, a jelenségeket, a transzcendentális világot is képesek megszemélyesíteni.

A hasonlatok egyaránt lehetnek természeti és társadalmi, emberi viszonyokon alapuló hasonlatok. Az „előadás” ettől az előadásmódtól homályos és rejtélyesé válik, csak beavatottak számára érthető, és csak a beavatottak számára bír jelentőséggel. A hallgatóság

dolga, hogy e rejtélyes beszédet megérti e vagy sem. Aki érti, aki megérti e sajátos előadásmódban elmondottakat, viszontválaszában; korreferátumában (pl.: ünnepi köszöntők) követnie kell az előadó stílusát. Ellenkező esetben az eredeti előadó „elbocsátja”, nem áll vele szóban, rangon alulinak tekinti, tekintené a további disputát. Ebből következik, hogy adott szituációban, pl.: lánykéretés, keresztelő, ünnepi köszöntő, gyászmegtörési szertartás, stb., a korreferátor személyének kiválasztása nagyon fontos momentuma a közösségi életnek. Amennyire fontos felnőttek körében a szemben álló felek beszéde, beszédkészsége, annyira nincs szerepe és jelentősége a kisgyermekkel való kommunikációban. A fenyítéseken, a szidásokon, a tiltásokon kívül nem sok és nem túl színes nyelvi formációt kap környezetétől a cigány gyermek. Természetesen a másik végtelen kívül, hiszen azt is el kell mondani, hogy általában idegenek előtt, a túlzó babusgatás, dicsérgetés, szeretgetés a szokásos, ami nem kimondottan a gyermeknek, sokkal inkább a vendégnek, az idegennek szóló gesztus. A cigány kisgyermek így nem igazán kapja meg a korosztályi szinten szükséges nyelvi nevelést.

Halotti szokások

Az úgynevezett oláh cigányok félnek a halottól, ezért körükben a halottat nagyfokú tisztelet övezi. E tisztelet elsősorban a földöntúli életnek szól, és a babonás hiedelmekből eredő félelem által inspirált. A túlvilági élet, a gyehenna, a pokolbéli szenvedések, az onnan visszajáró halott lelkének hatalma van az élők felett. Ez a hiedelem részletesen szabályozza a cigány család, a cigány közösség és az egyén viselkedését, magatartását.

E halotti szokásokban nagy valószínűséggel szerepet játszanak az ősi, az indiai eredetű, a lélekvándorlással

Összefüggő szokások. A lélekvándorlást - indiai értelemben – a cigányok már nem ismerik, nem ismerhetik.

Helyette a halott lelkének a túlvilágról való visszajárását, a halott lelkének a földön való bolyongását fogadják el. A cigányok hite szerint a halott lelke a halál után is itt, a földön bolyong, és itt is marad mindaddig, amíg az meg nem nyugszik. A hozzátartozónak az a feladata, hogy magatartásával, viselkedésével a halotthoz való viszonyával, és bizonyos szabályok (étel és ital kirakásával), a halott sírjának megfelelő gondozásával, a halott lelki üdvének „pomanaval” való biztosításával a lélek megnyugvását elősegítse, és meggyorsítsa. A halott csak azt a hozzátartozót „látogatja” meg, aki viselkedésével hátráltatja, vagy megakadályozza annak megnyugvását. A halottól való félelem mégsem csupán a halott visszajárásának félelméből fakad, sokkal inkább az e félelem motivációja, hogy az ember halála után a túlvilágon földöntúli hatalmakkal kerül közvetlen kapcsolatban. Ezek a hatalmak (ördögök, boszorkák, dushmánok, nyivásták és buhák, stb.) uralkodnak a halott lelke felett. Ezek a hatalmak jelennek meg éjjelente a halott hozzátartozói előtt a halott képében. De nem csak egyszerű megjelenésről van szó, hanem konkrét és fizikai kapcsolatról. Nagyon sok elbeszélés szól arról, hogy mikor, hol és hogyan, milyen szituációban, milyen körülmények között találkozott az ember halottja visszajáró lelkével, és hogy hogyan büntette meg azt, aki nem tartotta be a kötelező szokásokat. A halott, a halott visszajáró lelke és annak cselekedetei általában negatív cselekedetek. Nagyon ritka az olyan elbeszélés, amelyben a visszajáró halott jó cselekedeteiről szólna. Ha akad, az általában mesékben fordul elő, vagy olyan esetekben, amikor a halott kiskorú árvát hagy maga után. A kiskorú árvát a visszajáró halott segíti.

Michael Stewart a neves antropológus magyarországi vizsgálatai során azt írja a cigányok halotti szokásairól: „a halál, szemben az európai városiakokkal a cigányok számára nem egyszeri esemény, hanem több szakaszból álló folyamat, amely nem feltétlenül felel meg a katolikus teológia klasszikus szakaszolásával. Ahhoz, hogy megérthessük a folyamat természetét, ki kell térnünk a cigányok testtel és személlyel kapcsolatos elképzeléseire. Ami számunkra a halál pillanata, az a cigányok számára a vérkeringés megállásának pillanat,

{vagyis a dyi (emberi lélek, lélek). A dyiből származnak a cigány nyelv következő szavai: dyilo = jilo (szív), godyi (értelem, agy, agyvelő), dyivel = zhuvel (él, élni, élő, eleven} működésének a megszűnése. Minden élő szervezetnek van dzsi-dyi-je, más szóval életereje. A virágok dyi-je a vízben kering, az embereké a vérben. A dyi-n kívül, ami van a növényeknek és az állatoknak is, az embereknek álmuk (Lindri)-jük is van. A Lindri azonban csak hozzávetőlegesen kötődik az egyénhez. Amikor az ember alszik, a lélek sétálhat, ebből esz az álom (suno dikhel). Egyes cigányok szerint alváskor a lélek elhagyja a testet, és ha a Lindri nem tér vissza, az ember álmában meghal.

További utalásokat találunk erre a modellre a cigány születési rítusokban. A terhességet – maga a kifejezés tabu – „betegségnek” tekintik. Nem csak szégyellni való dolog, hanem legyengítő hatású is. Amennyiben méretében növekedik a has, olyan mértékben tűnik el (de csak fizikai értelemben) alsó és felső részének – a cigány és a gazhi nő közötti különbséget szimbolizáló – rituális megkülönböztetése. Ez a megközelítés elég elterjedt az irodalomban. Először Miller kommentálta, később főként Sutherland. A cigány nők, amikor másállapotban vannak, hasonlítani az erkölcstelen és önkontrolra képtelen gazhi nőkre, akik ha nincsenek teherben sem veszik tudomásul „fent” és a „lent” közötti különbséget, ezzel bizonyítva, hogy képtelenek felülemelkedni a testükön. (lásd még a „khamnyi” fejezetet) a tisztátalanságot generáló szülés az újszülöttet kiszolgáltatottá teszi, különösen életének első három napjában. Ebben az időszakban attól rettegnek, hogy az újszülött elveszti lindra-ját. Ezért helyezik az anya közelében, szalmára. A házban minden tükröt letakarnak. A felnőtt látogatók, nehogy magukkal vigyék a csecsemő lindra-ját, kivétel nélkül mind megfognak egy-egy szalmaszálat, mielőtt távoznának. Így a lélek a gyerekekkel marad. Ideális esetben a keresztelőre a születést követő napokban kerül sor. Ezt követően a gyerek arca jó egészségről tanúskodó rózsás színt ölt magára, amit azzal is hangsúlyosabbá tesznek, hogy pirosba öltöztetik.

Két dolognak kell kötelező érvénnyel teljesülnie, hogy az élet megerősödésének ez a folyamata végbemehessen. Először is a gyereket el kell vinni a templomba. Ott a papnak szentelt vízzel le kell meg mosnia, hogy megszabadítsa a szülés mocskától. A keresztelőt az asszonyok szervezik és a templomba is ők mennek el.

Ugyanazzal a szentelt vízzel locsolják meg a házat, ahol a csecsemő és családja lakik. Majd cigány keresztszülőket kell választani. Mivel a cigányok úgy tartják, hogy a keresztszülők fizikai kondíciója közvetlen hatással van a gyermek testi fejlődésére, a keresztapa első dolga, hogy az apával együtt megszervezzék egy estét, amelyet végig dalolnak, a testvérekért. Az ilyen ünnepeknek mindig az a célja, hogy egészséget, erőt és szerencsét hozzanak a résztvevőknek. Közvetve természetesen az, hogy mindezekből elsősorban az újszülött részesüljön.

Az emberi életnek ez a modellje, amelyet a születési rítusokban érhetünk tetten, megtalálható a halotti szokásokban is. Azzal a különbséggel, hogy halál esetén az eszme a lélek és a test szétválasztása és nem összekapcsolása. Valójában jobban megérthetjük a halotti rítusok lefolyását, ha elkülönítve vizsgáljuk, hogy hogyan kezelik a testet, és hogyan a lelket.

A test a halál után

Ha egy cigány otthon hal meg, mindenki abban reménykedik, hogy még azelőtt sikerül őt eltávolítani, mielőtt kileheli a lelkét, vagyis mielőtt elveszti a lindra-ját. A házat bezárják, és azonnal megtisztítják. Mindezt azért, hogy „az elhunyt ne ismerhesse meg a saját házat”, ha ő, pontosabban a lindra-ja a temetés előtt vissza akarna térni. Korábban a család nő tagjaira hárult a feladat, hogy megmossák a testet és a mosdató vizet egy félre elsőhelyre öntsék, nehogy bárki, aki bent jár, besárguljon. Ezt követően az elhunytat a legkedvesebb ünnepi ruhájába öltöztették, majd a „tisztá” szobába fehér lepedőre fektették, lábbal az ajtó felé, s a test köré páratlan számú gyertyát helyeztek el. Ma már a legtöbb ember (cigányok is)

kórházban hal meg, s ha mégis otthon, a hatóságok hamar elszállítják. De a házzal ugyanaz történik, és a gyertyákat is meggyújtják.

A haldoklónak tehát azért fontos a halála előtt elhagynia a házat, hogy a lindra azonnal kiléphessen testi és anyagi környezetéből és szimbolikusan is elválhasson tőle, mert a halál a születéssel ellentétes folyamatot ábrázol. A halott öltöztetés, amelyhez többek között hozzá tartozik, hogy bezárják a halott száját (felkötik az állát) és pénzdarabot helyeznek a szemre, illetve az újak közé, a test lepecsételésének aktusa, illetve a túlvilági „utazáshoz” szükséges költségek fedezésére szolgál. Ami a halott alá terített szalmát és a körülötte meggyújtott gyertyákat illeti, ezek úgy tűnik, azt a célt szolgálják, hogy a lélek az elhunyt testétől elválva is fennmaradjon (A reinkarnáció primitív formája). Ebben a kontextusban érthetővé válik az a látszólag irracionális engedelmesség, amellyel a cigányok elfogadják, hogy a gazho (nemicigány) kórházban menjenek ápoltatni magukat: a halál után a test már nem igazán cigány. Úttörő jelentőségű és jellegű elemző munkájában Okley úgy ítélte meg, hogy az angol cigányok számára „a halott cigány a giorgo-hoz (gazho) válik hasonlónak... a halál az asszimilációval egyenértékű) a cigány társadalomban. Piasere szerint, aki az Olaszországban élő szlovén (vend) cigányokat tanulmányozta, a halott identitása fokozatosan változik: először a gazho-hoz hasonló, majd visszaintegrálódik a halott cigányok világába. Végül a test eljut végső nyughelyére, ahol a hideg földbe rakják, hogy ott elrohadjon.

A cigány eltemetése mégsem a folyamat utolsó állomása. A földbe helyezés után a testi elgyengülést reprezentáló szennyeződési folyamat folytatódik mindaddig, amíg egy másik világban meg nem teremődik a hústól megfosztott, csupacsont halott cigány. A gyász végeztével az elhunyt letelepedik ebben a másik világban, ahol nemétől megfosztva, és a reprodukció lehetősége nélkül folytatja cigány életét egy „párhuzamos szobában”, vagy egy országban, amely „a nagyfolyó túlsó partján terül el”. A testetlen halottakat haláluk évfodulóján, amelyet pomana-nak neveznek, édes és habart főzeléssel táplálják. A csontos hús helyét, amely a cigányok az igazi tápláléknak tekintenek, átveszi a bab, a szegény cigányok megszokott húspótló étele. Úgy tűnik, hogy a szokás is, amely alapján az első cseresznyéket ismeretlen gyerekeknek kell adni, hogy a halottaknak legyen mit enni, a tisztelet jele, mert a piros és húsos, tehát erősítő hatású (bár lédús és nem véres) táplálék a kemény maggal egyfajta hús a halottak számára.

A halál szennye az élők között

A test átváltozásának ez a folyamat számos, a gyászoló családot sújtó tabuban és tiltásban ölt testet. Ezek a tabuk bizonyára az élők védelmét szolgálják, ám egyúttal tisztátalannak minősítik a közeli rokonokat (holott az ideológia szintjén éppen azért szorulnak védelemre, mert tisztátalanok és elgyengültek). A gyászoló családban nem szabad aludni éjszaka, szeretkezni, főzni a halottas háznál, fészülködni, mosni, mosogatni, varrni, söprögetni.

Ugyancsak tilos az érintetteknek tükörbe vagy víztükörbe nézni.

A tiltásokat kísérő kommentárok segíthetnek az értelmezésben. Úgy tartják, hogy aki megpillantja a saját tükörképét, elveszítheti a lindra-ját. Ez arra enged következtetni, hogy a temetés előtti időszakban (ideális esetben három nap) a közeli családtagoknál a lélek és a test közötti kötés veszít az erejéből, éppen úgy, mint az újszülöttnél. Úgy tűnik, hogy a gyászoló családtagokra vonatkozó alvási tilalom is a fizikai gyengeség képzetéből ered. Azt is mondják, hogy az az asszony, aki a virrasztás idején mosdik, „nem menekülhet a nagy víztől”, más szóval árvíz okozója lesz. Az a nő, aki fészülködik, meg fogja vágni magát, és sebéből ömlik majd a vér. Mindkét esetben a halál szennyének az eltüntetésére vagy az elutasítására irányuló erőfeszítésből következik a test életerejével és a termékenységgel összekapcsolódó erőszakos esemény. Más összefüggésben az asszonyok hajához a termékenységet asszociálják. A fiatal, még nemzőképes asszonyok mindig virágos kendővel takarják le a

hajukat, hogy ne kelljen szégyenkezniük azért, mert közszemlére bocsátották ezt az intimitást. Ezeket a tiltásokat az élet „biológiai” vízióját parodizáló játék összetevőinek is tekinthetjük. A rituálénak erre, a szorosan vett temetésig tartó szakaszára jellemző az is, hogy a „testvérek” generációk szerint különülnek el a ház különböző helyiségeibe, egy olyan séma szerint, amelyet a temetőben is viszlátathatunk. A cigányok életében gyakorlatilag ez az egyetlen alkalom, amikor a nemzedék fogalma formálisan is megragadható. A temetés után, a kocsmában a „testvérek” újra a nemzedékek egymással elvgyülő csoportjában találják magukat. De előtte „hirtelen” szembetűnővé válik, hogy a cigányok a látszat ellenére felismerik az egymástól elkülönülő nemzedékek elvét. Am feltételezhető, hogy abban a pillanatban, amikor a halál tisztátalanná teszi őket, így is viselkednek, ez csak azért van, hogy máskor még inkább elutasítsák ezt a különbségtevést.

A test szennyezettsége és a halott újjászületése

Ez az értelmezés arra az elvárásra is épül, amelyet a család és a pap temetés előtti viselkedésével szemben támasztanak. Az asszonyoktól általában azt várják, hogy a koporsóból kiemelve, vagy mint a fentebb esetben, „meglocsolva” életre keltsék a testet.

Ugyancsak az ő feladatuk, hogy késleltessék - akár fizikai erőszak árán is – a koporsó lezárását és leeresztését. És hozzájuk társul a halotti rítusok egész ideje alatt a leginkább a halál tisztátalanságának az eszméje, mert tetőtől talpig feketében vannak öltözve, míg a férfiak, még az elhunyt legközelebbi hozzátartozói is, legfeljebb fekete gyászszalagot viselnek. Mosatlan, fésületlen, rendezetlen hajzatukkal, fekete öltözékükkel mintha akadályt emelnének a testtől való megválás elé, olyan akadályt, amelyet le kell győzni ahhoz, hogy a halál folyamata folytatódjék.

Csak a nők akadályozhatják ezt a folyamatot; azon a temetésen, amelyet leírtunk, a pap is hasonlóan viselkedett. A cigány folklórban a paphoz felfokozott érzékiség, és féktelen, mohó szexualitás kapcsolódik. A cigány mesékben gyakran találkozhatunk papokkal, akik nyulakat nemzenek vagy belepottyannak a latrinába és emberi ürülékkel borítva, másznak ki onnan.

Így fejezve ki, hogy züllöttségük milyen természetellenes következményekkel jár. A „szörnyűséges”, hosszú, fekete és nőies reverenda sérti a cigányok érzékenységét, ezért számukra a papok belső tisztátalanságának a kifejezője, és nem is mulasztják el, hogy csúfolódjanak rajta. A mindennapi életben baljós előjelnek számít pappal találkozni. Az emberek átkozódással próbálnak szabadulni a rossz következményektől („hogy nyelné el az éjszaka!” „Hogy vinné el a havivérzés!”), vagy azzal, hogy megérintik a nemi szervüket. Mégis Gabi temetésén, még ha mindenki tudta is, hogy a papok természetéhez tartozik az érzékek fertőjében fetrengő tisztátalanság, a szertartást celebráló pap érkezését az asszonykórussal elviselhetetlen provokációként élték át. A legérzékenyebb korban lévő férfiak magyarul tiltakoztak: „miféle pap ez? Ez papnak tartja magát! Ezzel a rákos kurvával!” A szüleik lecsendesítették őket, mert érezték, hogy a gazho résztvevőket megdöbbenetheti a tiszteletlenségnek ez a foka, de mindez nem akadályozta meg, hogy az egész hallgatóság igen kellemetlenül érezze magát és azonos véleményen a pap igazi természetét illetően. Tisztátalan asszonyok, visszafogott (tehát szennyezést generáló) szexualitás a papok az ő természetellenes termékenységükkel, ezek mind szerves tartozékai a cigány ember zavaros és bizonytalan átvándorlásának a másik világba. E három zavart okozó erőnek közös vonása, hogy a reprodukcióval és a társadalmi élet gazho vonatkozásaival függnek össze. A pap mindig gazho, de a tisztátalan asszonyok is, hiszen a tisztátalanság a gazhok természetéhez tartozik. Most, hogy vannak cigányul miséző papok, nagyon ügyelnek arra, hogy ne „papnak” (rashaj), hanem pásztornak nevezzék magukat. Más szóval a testi halál egész folyamata „kifelé”, a gazhok világa felé tér el. Ez a jelenség az után is folytatódik, hogy a testet a sírba helyezték, amikor a család egyik tagja elsorolja a gyász hátra lévő idejére

vonatkozó tilalmakat. Végülis a közeli családtagoknak ebben az egész időszakban, - ami elvileg az elhunytért mondott utolsó misét követő egy évig tart – úgy kell viselkedniük, mintha testi állapotuk az elhunytéhoz kötődne. A közeli hozzátartozóknak a templomi misén túl ételt is adnak az elhunyt házában. Ilyenkor újkrumplit, friss zöldbabot és párolt káposztát kínálnak, hogy jelezzék: a halott a múltjától független, „új” életet kezd. Az étel egy részét kiteszik az ablakpárkányra, hogy a halott vehessen belőle, és mögé tesznek egy gyertyát, hogy a szellem ne jöhessen be a házba. Megecsik, hogy elmennek a sírt rendbe tenni, ilyenkor cigarettát és alkoholt tesznek a földbe. A férfiak nem borotválkozhatnak, a nők nem vághatják le a hajukat, ami testüket természetellenesen „szörnyűvé” (zhungalo) teszi.

Öltözködésükben a férfiaknak és nőknek egyaránt kerülniük kell a pirosat. De ami a legmegdöbbentőbb:

Most a dal, az ital és az ünnep, ami pedig olyan nagy szerepet játszott a virrasztás napjaiban, és egyébként is igen lényeges eleme a cigányok életének, is szigorúan tilos. A közeli hozzátartozók tehát olyan szakaszba lépnek, amelyben nem teljes értékű tagjai saját közösségüknek.

Amikor ez az időszak véget ér, a cigányasszonyok, ellentétben a katolikus magyar szomszédokkal,

Levetik a gyászruhát, amely újra balszerencsét hozó, rémisztő ruhadarabbá válik. Míg a parasztok a régen meghaltakért is gyászt viselnek, a cigányok visszatalálnak eredeti állapotukhoz, amelyben tagadják, hogy a halottnak bármi jelentősége is volna az élők közössége számára.

A gyász megtörése

Gyász megtörésre a „hagyományörző oláh” cigányok körében szokás, ott ahol a hitbéli meggyőződésnek, a hiedelmeknek, babonáknak gyakorlati és közösségi szerepe van. Gyász megtörésre ott és akkor kerül sor, ahol, és amikor a gyászt viselő fiatal lány a gyászév ideje alatt „férjhez kényszerül”.

A gyászév időszaka alatti férjhez menésre két ok miatt kerülhet sor:

- mert a mennyasszonyt erőszakkal (elrabolják) megszőktetik,
- mert a mennyasszony családja súlyos anyagi, megélhetési gondokkal küzd, a mennyasszony a nála fiatalabb,

árván maradt testvéreit maga neveli, és egyedül nem képes megoldani a súlyos problémát. A gyász megtörését általában a leendő anyós házában ejtik meg a cigányok. A

mennyasszonyt az anyós és annak nőtestvérei készítik fel a ceremóniára. Tetőtől talpig feketébe öltöztetik, haját kibontva leeresztik, fekete kendőt terítenek a földre, amelynek négy sarkára négy égő gyertyát állítanak. Ezután az anyós kivezeti a házból a leányt, és a kendő közepére, a négy égő gyertya közzé állítja. A telep apraja-nagyja körbeveszik a jelentet. A körből kilép a legidősebb, a legtekintélyesebb férfi:

- Emberek, cigányok! Íme, itt áll elöttetek ez a lány. Mindannyian tudjuk mi történt a családjában. Az áldott Szent Szűz Mária bocsássa meg nekünk – mondja, és leveszi a kalapját - , hogy családjukba fogadjuk, még mielőtt letelne a gyászév-

- Ámen, tekintsen le ránk szeretettel a Szűzanya Mária – mondja a tömeg.

- Cigányok, Testvéreim! – folytatja az öreg cigány. – Az, akire e nehéz időben is gondolunk, Ő látja és tudja, hogy tisztességgel, tisztaszívvel és tiszta szándékkal állunk itt az Ő Szentséges Szent színe előtt. Itt, elöttetek kérem az Ő Szent vérével, ne forduljon el tőlünk. Az, aki mindent lát odafentről, látja és tudja a mi szándékunkat. A szeretet és a jó szándék vezérel bennünket, amikor megtörjük ennek a tiszta lánynak a gyászát. Tudom, és ti is tudjátok, hogy csak azért nem tudjuk tisztességgel kivárni az Isten által kiszabott és ránk hagyott kötelességet, amit ennek az ártatlan gyermeknek szegény anyja – fogadja kegyelmébe a

Szűzanya Mária – iránti tisztelet és becsület megkíván. Én, a telep legidősebb férfiembere, itt állok levett kalappal Isten Szent színe előtt, és előttetek, bocsánatot kérve (a mennyasszony felé fordul, a kezében tartott kalapról egy rántással letépi a szalagot, és átköti vele a kendő közepén álló lány haját. Odafordul a mögötte álló vőlegényhez, kiveszi kezéből a rövid vesszőt és a leguggoló lány feje fölött két kézzel megfogva, mondja):

- Úgy törjön meg a bánat meg a gyász a te szívedben, ahogy én ezt a botot eltöröm a te ártatlan fejed fölött. – A botot kettétöri és a feje fölött messzire dobja. Megfogja a vőlegény kezét, és a még mindig guggoló lány fejére helyezi:

- Íme, a Szent, Szűz Mária, és az itt álló cigányok színe előtt rád bízom ezt a leányt, akinek mostantól gyámolítója és támasza leszel. Ezzel véget ér a gyász megtörése. Az asszonyok visszavezetik a lányt a házba és átöltöztetik, de a fekete szoknyát továbbra sem veheti le, csak színes, nem piros blúzt, meg fekete fejkendőt kap. A férfiak körbe adják egymás között a pálinkás üveget, amelyből mindegyik cigány pár kortyot a földre önt mielőtt inna az üvegből.

A lélek a halál után

Halálakor a cigány ember tehát kettéválik. Az ismerős keresztény szemléletnek a cigányok sajátos ízt adnak: a bomlóban lévő testet rábizzák a gazho papra, hogy eltemesse, de a „lelket” megőrzik maguknak, és rituális bánásmódban részesítik. Emlékezhetünk, a születési folyamat a test és a lindra összekapcsolódását feltételezi -, ami a csecsemőtest tisztátalanságának a gazho papra való átruházásával kezdődik, majd a szerencsét és erőt generáló tipikusan cigány közös énekléssel folytatódik. A halál folyamatának sikere éppen ellenkezőleg a két elem szétválását jelenti, és azt, hogy a testi vonatkozást, amely a hivatalos társadalmi lét másodlagos formája, el lehet utasítani.

Ne higgyünk a látszatoknak, és tartsunk ki amellett, hogy a cigányok felborítják a földi lét és a lelki transzcendencia keresztény sémáját. Ezt a nyugati eszmét, amely szerint a transzcendens rendet a pap képviseli, aki itt becsap bennünket. A cigányok számára a pap, mint minden gazho, a testre, a múlandó és földi életre korlátozódik. Csak ők, a cigányok képviselik az igazi „lelki” létformát. Ugyanezt mondja Bloch azokról a marginális népcsoportokról, amelyek kapcsolatba kerülnek egy „univerzális” vallással. A bürokratizált halál mégis fölvet egy súlyos problémát: a gazho hatóságok ragaszkodnak a halál okának a boncolással történő megállapításához. A cigányok nagy és morbid kíváncsisággal viszonyulnak azokhoz az orvosokhoz, akik a holttestekkel foglalatostkodnak, nem, mint gyaníthatnánk, attól való félelmükben, hogy kisajátítsák az életerőt, hanem mert attól félnek, hogy nem rakják vissza a test minden darabját a helyére. Mert a temetési rítusok célja az, hogy a halottnak ne legyen se szüksége, se kedve visszatérni, ebben az esetben azért, hogy megtalálja teste hiányzó darabjait, és teljes egészésként állítsa helyre önmagát. Ebből a szempontból a belső szervek ugyanolyan fontosak, mint a külsők. Az egyik legismertebb mulo történet egy férfiről szól, aki a házában felejtette a pipáját, kevéssel a temetés után visszajött, és addig zörgetett az ablakon, míg ki nem dobták neki. Attól a pillanattól kezdve békén hagyta őket. Ezért olyan ismerős számukra, noha más értéket tulajdonítanak neki, a „világi” és „egyházi” szembenállása. Kétségtelen azonban, hogy ez egy kicsit formális és elvont meghatározása a cigányok hitének, térjünk inkább vissza ahhoz az egészen egyedülálló módhoz, ahogyan ők a lélekhez viszonyulnak.

"Elvenni a halott erejét"

Miközben a halál által személyesen érintett hozzátartozók viselkedését szigorú tabuk uralják,

van számos pozitív szabály is, amelyek az elhunyt nem testi, azaz, lelki vonatkozásait érintik. Mindenek előtt a temetésig a nőknek és férfiaknak minden alkonyatkor össze kell gyűlniük, hogy együtt virrasszanak, igyanak és énekeljenek. Ezeken az összejöveteleken az elhunyt kedvenc italait isszák, és az „igaz beszédnek” az általa szeretett változatai hangzanak el (többnyire dalok formájában). Majd a temetésen, a gazho pap érkezése előtt vagy távozása után, amikor a sírásók betemetik a sírgödört, a cigányok a muzsikások kíséretével csoportokba verődve énekelnek. Ez a rítusnak egy egészen különleges pillanata, mert ekkor, és csakis ekkor, fordul elő, hogy a cigányok igényt tartanak az asszimilálódott (romungro) muzsikus cigányokra, akiknek minden egyéb esetben „megvásárolt”, „keverék”, kettős játékot játszó cigányoknak tartanak.

A cigányok a beszédben találják meg azt az éltető forrást, amely lehetővé teszi számukra, hogy újra termeljék a társadalmi rendet és ennek legalább három szintje van. Először is: az igazi cigány arról ismerszik meg, hogy beszél cigányul. Másodszor: a gazho világban csak úgy lehet boldogulni, ha az ember a gazhokkal érintkezve ékesszólóan és meggyőzően tudja kifejezni magát. Harmadszor: a cigányok által közösen énekelt dalok teszik lehetővé a testvériség újjászületését. A halotti rítusok megértése szempontjából ez utóbbinak van legnagyobb jelentősége.

Egy kicsit leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy minden cigány dal régi. Amikor valaki elénekli, és a saját életére vonatkoztatja őket, akkor válna „igazivá” (chacho) az ő számára. A közösen énekelt dalnak azért van óriási társadalmi ereje, mert egybeforrasztja a cigány lét egyéni és közösségi törekvéseit, és így egy pillanatra megvalósíthatóvá teszi a testvéri ideális egységét. A dal megteremti a lelki ráhangolódást is: az éneklő emberek fokozatosan eljutnak a voja állapotába, ahova a világ zűrzavara már nem hatol be.

A cigányok mégis azt mondják, hogy amikor virrasztáskor énekelnek, ezt azért teszik, hogy elvegyék a halott erejét (cirdas avri leski zor). Mert csak akkor lehet része igazi pihenésben a másvilágon, ha már semmi sem köti a földi élethez. A hozzá kötődő dalok, beszédfordulatok, azzal, hogy az elhunytához közelálló cigányok mintegy visszaveszik, kisajátítják őket, elveszik az egyénhez kapcsolható jellegüket. A gyászt viselő férfiak, amikor a virrasztáson énekelnek, egyrészt kifejezik tiszteletüket és azt a szándékukat, hogy nem feledkeznek meg az elhunyról, másrészt viszont biztosítani akarják, hogy a halál ott maradjon a másik oldalon, és ne jelenjen meg közöttük, amikor más alkalomból közös éneklésbe kezdenek. Ideális esetben ezek a közelállók, akik már „idegenné” váltak az elhunyttól, a sírnál utolsó gesztusként még egyszer eléneklik az eltávozott rokon néhány kedves dalát. A fiúk és az őket figyelő közeli rokonok így könyvelik el, hogy az elhunyt kulturális „tőkéjét” visszavette a széles értelemben vett közösség. Mindez annak a bizonyítéka, hogy az élet a közösség egyik tagjának halála ellenére folytatódik.

A transzcendens törzsiség újjáteremtése

A halott cigány testének tisztátalan életerejét tehát elűzik és átadják a naiv gazhoknak, így erősítve meg a közösség „termékenységének” folyamatos továbbadását a cigány „beszéd” révén. Magyarországon a cigány temetések paraszt résztvevőit gyakran meglepi, sőt, megdöbbeníti, hogy a gyerekek is ott vannak a temetésen. Nyilván nem jut eszükbe, hogy a cigányoknak, ha eltávolítanák a gyerekeket, meg kellene barátkozniuk azzal a gondolattal, hogy a halál megzavarja a testvériség megszokott rendjét.

A temetésen tehát két különböző társadalmi rend van képviselve. A föld alatt felfedezhetjük a cigány- ház látványát. Pontosabban megesik, hogy a sír a „tisza” szobát mintázza a virágos szőnyegekkel és takarókkal. A cigány házakban ez a művirágokkal bőségesen díszített „tiszaszoba” az egész család büszkesége, feltéve, hogy be tudnak egy ilyet rendezni. A tárgyak felhalmozása, ami oly jellemző erre a szobára, a cigány asszonyhoz, anyához társul,

ellentétben a férfiakkal, testvérekkel, akik elköltik a pénzüket, illetve egymás között osztják el. A vágy, hogy a föld alatt újjáteremtsék a házat, olykor meglehetősen teátrális megoldásokhoz vezet. Van példa arra, hogy a kibetonozott sírgödörben valóságos „büfét” rendeznek be italokkal, cigarettával, ruhákkal, kendőkkel. A sír tetején pedig úgy rendezik el a virágkoszorúkat, hogy azok a „tisztaszoba” központi helyén lévő, többnyire virágmintás takaróvak borított, dekoratív ágy látványát idézzék fel. A gazho pap gondjaira bízott sír a temetőben végül is a cigány identitás megosztottságát reprezentálja. A temetőben éneklő cigány férfiak egy alternatív rendet hoznak létre szemben az étellel, amely zátonyra futott.

Az a tény, hogy az anyagtalan beszéd teremti meg a társadalmi folytonosságot és a transzcendenciát, jól érzékelteti a cigányok elhelyezkedését (alig vannak anyagi javaik) a magyar gazdaság szerkezetében. De a cigányoknak megvannak az eszközeik arra, hogy fölerősítsék az önkifejezésnek ezt a módját. Úgy tűnik, hogy a féli asszimilált romungrokra például azért tartanak igényt, mert integrálni akarják a „vitalitásnak” egy olyan formáját, amelyet egyébként a gazhok tartanak ellenőrzésük alatt. Általában ugyanis a gazhok szokták magukhoz szólítani a zenészeket, amikor a munka után szórakozni akarnak.

A cigányok a saját nyelvükön, parancsoló és lekezelő modorban kommunikálnak a zenészekkel, mert ezzel is mutatni akarják fölényhelyzetüket azokkal szemben, akikkel a gazhok ezt nap, mint nap megteszik. Ezért van az, hogy miközben a cigányok a testet átadják a gazhoknak, a gazhok szolgáltait beépítik a maguk társadalmi univerzumában. Ez azért szimbolikus jelentőségű, mert történetileg a gazhok integrálták a muzikusokat.

A uralom és a függőség megélése a halál révén

A cigányok egy olyan társadalmi rendet próbálnak ábrázolni, amely teljes mértékig fölébe kerekedik a halálnak. Ez párhuzamba állítható a Benares-i aghori (India) aszkétákkal, akik olyan vidéken élnek, ahol a halottakat elégetik, és a koponya ehető részeit táplálkozásra használják. Ezek a vallási fanatikusok bizonyítani akarják maguknak és a környező hindu világnak, hogy képesek fölébe kerekedni a halálnak, és létre tudják hozni a halál nélküli ideális rendet. Mindez a test tisztátalanságának a celebrálásában torkollik. A cigány férfiruhák, még ha elegánsak is, a gazhok szemében magától értetődően „piszkosnak” vagy „rendetlennek” tűnnek. Miközben a cigányok itt megint megmutatják a világnak, hogy őket a piszkosságnak ez a fajtája nem érinti, mert tudják, hogy a gazhok egy másik, sokkal mélyebb értelemben „piszkosak”. A cigányoknak azonban, szemben a hindu aszkétákkal, a fölülemelkedés bizonyítása érdekében nem kell saját maguknak celebrálniuk a test tisztátalanságát, mert azt megteszik helyettük a gazhok. A cigány társadalmi rend igenlése a termelés és a termékenység világának elutasításán alapul egy másik, transzcendens és időtlen elképzelés érdekében. De ez az elképzelés a gazhok létének a függvénye, akik képesek a vállukon cipelni a földi és testi világ terheit.

A halott cigány nem képes támogatni az élőket, mert a társadalmi „termékenység” a cigány jelen idejű tevékenységéből ered. A mai társadalmi rend igazolásának egyáltalán nincs, vagy alig van olyan eleme, amelynek a gyökerét valamilyen ősi, hagyományos viselkedésben kellene keresni. Ugyanakkor a halál párhuzamos világa elvileg folytatja a maga útját. Amikor az emberek isznak, egy kis alkoholt a földre locsolnak, és húsvét hajnalán megesik, hogy az asszonyok, mielőtt mosakodni kezdenének, egy kevés vizet kiöntenek a halottaknak. De az a párhuzamos lét ritkán kerül kapcsolatba a hétköznapi étellel.

A foglalkozással kapcsolatos szokások, hiedelmek

A cigány ősök legtávolabbi nyomai már Kr.e. az V., IV., és a III. évezredben, a magas szintű

Indus-völgyi civilizációban keresendő. De vegyünk egy korunkhoz közelebbi időszakot.

Kr.e. a II. és a Kr.u. II. évszázad indiai kort. Ebben a korban születet, jött létre a „Manavadharmashastra” (vagyis a Manu szmríti), azaz „Manu törvényei/előírásai” című, az óind jogirodalom emlékműve. Az ebben a műben említett „vena”, olyan kaszt tagját, tagjait jelenti, akiknek foglalkozásaként a zenélést és a kosárfonást jelöli meg, sőt az említett foglalkozások előírtak. A dom vagy dum nevű különböző népcsoportok ma is, mindenhol megtalálhatók India, Pakisztán, sőt Afganisztán azon területein, ahol a zenélésen kívül kézművességgel is foglalkoznak, például, mint hideg és melegkovácsok, kosárfonók, szitakészítők, borbélyok, mutaványosok, utcai árusok, állatszélidítők, stb.

Azt is meg kell jegyezni, hogy a Dél-indiai dravida-munda nyelveken a domba szónak a következő jelentései vannak: utcai akrobata, bűvész, kötél táncos, zsonglőr, stb. Ezzel kapcsolatban izgalmas kérdés lenne megvizsgálni, hogy az indiai Himacsal-prades államban az ún. domák, mind a hivatásos zenészek, mind a kosárfonók, hogy kapcsolódnak, kapcsolódnak-e az Elő-ázsiai, illetve az európai cigányság hasonló foglalkozást folytató csoportjaihoz.

Az Európába érkező cigány csoportok nem az európai államok által meghatározott államhatárok függvényében alakították ki, osztották fel, egymásközött foglalkozási, kereskedelmi; szolgáltatóipari „territóriumait”. Az informális területfelosztás megszegése bünténynek számított. Sok esetben komoly összetűzésekhez vezetett. A megélhetéshez szükséges gazdasági tevékenységüket a törzsön belül az egyes családok, klánok önállóan, más család közreműködése nélkül kellett, hogy megoldják. A kereskedés és az egyéb gazdasági tevékenység csak cigányok és nem cigányok között volt lehetséges és elfogadott. Az egyes cigány csoportok: klánok, családok és személyek egymással nem üzletelhettek. Hagyományőrző csoportok között ma sem megengedett. Ugyanis a kereskedés egyenlőtlen kapcsolatot jelent az eladó és a vevő között, minthogy az előbbi kizsákmányolja az utóbbit azáltal, hogy az eladó haszonra tesz szert. A cigány „illemkódex” a gazdagabbak számára előírta, hogy segítsenek a szegényebbeknek, így a közösségen belül hatásosan működött a vagyoni kiegyenlítődés rendszere. Egyetlen cigány csoport, törzs vagy család sem terjeszthette ki hatalmát, sem más rokon csoportok, családok és személyek, sem a szegények felett, azáltal, hogy előnyösebb anyagi helyzetben volt. A cigányok hitelt sem nyújtottak egymásnak. Ha bármiféle csere történt két csoport vagy két személy között, azt nem vizonzandó „ajándéknak” tekintették. A hitelező-adós viszony egyenlőtlen, ezért számukra elfogadhatatlan. Hasonlóan tiltják a hagyományok, hogy cigányok egymás alkalmazottaiként dolgozzanak, minthogy ez a viszony is egyenlőtlen kapcsolatot jelent. Ha a cigányok együtt dolgoznak, akkor mindig egyenlő partnerként teszik azt. A cigányok társadalmi szerveződésének és legfontosabb kulturális aspektusainak megértéséhez elengedhetetlen sajátos kollektivitásuk értelmezése, különösen az un. nagycsaládon belül. Ebben a közösségben az egyén helye csak annyiban jelentős, amennyiben a csoport tagjaként, pozíciójához képest cselekszik. A társadalmi státusz előre meghatározott. A ranglétra felső fokán a férfiak és az öregek állnak.

Budapest, 2007. május 3.